

Uniwersytet
Wrocławski

ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIETAL STUDIES
2013, 5(4), p. 997–1008.

TAUTOS KOKYBINIO VIRSMO ATVEJIS: DEFORMUOTOS ASMENYBĖS POTIPIŲ SKLAIDA LIETUVOJE¹

Romualdas Grigas

Lietuvos mokslų akademija

Architektų g. 91–55, 04207 Vilnius, Lietuva

Telefonai: (+370 5) 245 7527, (+370 6) 873 4550

Elektroninis paštas romualdasgrigas@gmail.com

Pateikta 2013 m. spalio 2 d., parengta spausdinti 2013 m. lapkričio 8 d.

doi:10.13165/SMS-13-5-4-02

Anotacija. Straipsnis pradedamas bendra sociopolitologine nūdienes visuomenės charakteristika, telkiant dėmesį į jos „šešėlinius palydovus“. Suformuluojama „krizės asmenybės“ samprata ir pagrindiniai jos bruožai. Išėities pozicijoms imama V. Kavolio samprata. Straipsnio autorius ją išplėtoja išskirdamas ir pagrįsdamas lietuviškoje realybėje besireiškiančius „krizės asmenybės“ potipius. Tai: tradicionalistas (etnokolektyvistas), pragmatikas (utilitaras), „simuliakras“ (simuliantas), marginalas ir „užribio klasės“ atstovas. Apžvelgiama minėtų potipių raiškos socialinė determinacija. Straipsnio pabaigoje žvilgsnis metamas į įsivaizduojamą normatyvine elgsena išsiskiriančių asmenybę.

Reikšminiai žodžiai: tinklaveikos visuomenė, tauta, valstybė, „krizės asmenybė“ ir jos potipiai.

- 1 Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę.

Ivadas

Ne vienam kilo pamatuotas klausimas: kodėl šalyje toks ryškus moralinis visuomenės nuosmukis, persiduodantis valstybei? Kodėl tą nuosmukį, jo sklaidą palaiko ir net didina išaugę tautai ir jos valstybei nieko gero nežadantys bėgimo iš Tėvynės (emigracijos) mastai. Priežasčių visiems šiems reiškiniams paaiškinti daug.

Pasaulyje žinomas politologas ir sociologas Ralfas Dharendorfas, apmąstydamas Lenkijoje dar 1979–1980 metais įvykusį perversmą-revoliuciją, parašė tuometinę Europą sukrėtusiam įvykiui skirtą knygą. Anot šio autoriaus, šalis, kurios nusimes sovietizuoto socializmo primestą jungą, pagal laisvojo pasaulio modelį, gal net nesunkiai, pertvarkys savo politines ir ekonomines struktūras. Bet kad visa savo bendra socialine sankloda ir geroje susilygintų ar bent prisivytų Vakarų šalis, joms gali prireikti penkių ar šešių dešimtmečių... Tuomet atrodė, jog R. Dharendorfas mąsto per daug pesimistiškai – turėtų per akis pakakti poros trejeto dešimtmečių...

O iš tiesų? R. Dharendorfas buvo ne tik teisus, bet gal net per daug saikingas. Jo „nužymėtas laikas“ jau seniai išseko. Na, o jeigu šis politologinės minties autoritetas savo dėmesio objektu būtų pasirinkęs ne lenkus – į savo kultūros ir savo didžiavalstybinį vaidmenį (misiją) įsijautusią ir integruotą tautą, bet lietuvius? Neatmetame: lenkų tautą, labiau ir gal dažniau nei kitas Vakarų Europos šalis, krėtė tektoniniai socialiniai procesai. Buvo artima ir katastrofoms. O lietuvių tauta? Vien XX a. kiek ji yra patyrusi sukrėtimų ir katastrofų? Kiek būta, rodos, ir nepiktybiškų vadinamųjų išvietinimų (trėmimų) – ne tik fizine prasme. Bet savo gimtinės, savo susiklosčiusių bendruomeninio sugyvenimo, kultūrinių tradicijų sujaukimo prasme! Šiuo atveju galvokime ne tik apie deportacijas ar emigracijas. Mąstydami apie tautą ir jos likimą, galvokime apie gyvenimo būdo, pasaulėžiūros ir gyvenamosios vietos šalies viduje keitimus, transformacijas.

Kad per daug nenuklystume į lankas, apsiribokime nūdienos panorama. Ką matome? Matome ne tik pro visus plyšius (net kultūroje, švietimo bei ugdymo organizavime) įsitvirtinančią rinkos ekonomiką. Šiuo atveju prisimintinas ir tinklaveikos visuomenės teorijos pradininkas Manuelis Castellsas. Jis teigia: „Politinės sistemos yra apimtos struktūrinės legitimumo krizės, periodiškai krečiamos skandalų, visapusiškai priklausomos nuo žiniasklaidos palankumo ir lyderių bei vis labiau tolsta nuo piliečių [...]. Mūsų visuomenės struktūra vis labiau formuojasi dvipolės – tinklo ir savimonės – priešpriešos pagrindu.“²¹

Dera pripažinti: pasakų vizijos realizavosi. Per akimirką galima atsидurti bet kuriame pasaulio krašte. Bet kuriame geografiniame taške galima gauti informaciją apie viską... Neįtikėtina! Stebuklinga... Rodos, dar tik prieš ketvirtį šimtmečio pas mus apie mobilųjį telefoną buvo tik svajojama. Betgi... Tuo pat metu žmogus tampa delokalizuos! Jis tarsi savaime praranda prisirišimą prie tradicijos, prie tėvų ir protėvių. Prie tėviškės ir prie Tėvynės. Beje, ir šie reiškiniai tampa tokie pat – delokalizuoti bei praradę turėtus kontūrus.

Nesakome, kad tai – blogai. Kalbame apie tai, kaip, kokiomis formomis keičiasi pasaulis ir kokios tos kaitos pasekmės. Kas jį valdo? Kas valdys? Ir kokių tolesnių tikslų šis

2 Castells, M. *Tinklaveikos visuomenės raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 18–19.

supranacionalus (vis dėlto „kažkieno“ valdomas) pasaulis sieks? O gal jis niekam nepavaldus – tik stichijai?...

Palyginti skausmingai tebeišgyvename Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos integravimąsi į Europos Sąjungą. Žvelgiant iš istorijos pozicijų – tai ilgalaikis procesas. Vertinant jį sociopolitologine mintimi – tai sunkūs išbandymai ar iššūkiai valstybės sandarai ir ypač tautos etnokultūrinei tapatybei. Šie iššūkiai (veiksniai) įvairiausiais būdais ir formomis transformuoja nacionalinę dirvą. Metaforiškai kalbant, užgimstantys ir atsinaujinantys socialiniai pokyčiai kažkuo primena žemės sluoksnių tektoninius judesius, keliančius pavojų pastatams, jų statybai. Aišku, valstybė tam tikru laipsniu gali tuos judesius blokuoti, švelninti. Bet su sąlyga, jeigu bus gerbiama mintis, neskubinamas veiksmas. Jeigu pati valstybė bus organiškai vienis su visuomene, ypač su tituline (pagrindine) tauta. Jeigu ji remsis jos kūnu ir gaivins jos dvasią. Taip kalbu dar ir dėl to, kad Europos Sąjungos gyvenime visada dominuos didžiųjų valstybių pozicija. Iš fizikos žinome: didelis kūnas (net to ir „nenorėdamas“) slepia mažąjį ir traukia į save... Juolab jeigu tas „mažasis“ dar nuo senesnių laikų įprato būti „pritraukiamas“.

Štai šios glaustai apžvelgtos ir į jas panašios aplinkybės verčia tautotyriminką rūpintis savo įžvalgų pozicijomis, kritinio akiračio plėtimu. Verčia nenurimti ieškant tokių teorinių bei metodologinių konstrukcijų, kurios įgalintų novatoriškiau anatomizuoti susiklostantį tautos ir valstybės būvį ir jo determinaciją (priežastingumą). Juolab kad tauta ir valstybė ir pagal prigimtį, ir pagal elgseną (funkcionalumą) – gana skirtingi dariniai.

Bendroji „krizės asmenybės“ charakteristika

Tokia sąvoka suformuluotos problemos išskleidimui tam tikrą postūmį kitados yra davęs iškilius lietuvių reemigrantas prof. Vytautas Kavolis. Tai jis bene pirmas politologinėje literatūroje prakalbo apie „krizės asmenybę“. Tokią asmenybę suformuoja itin dramatiški tautos, visuomenės gyvenimo laikotarpiai. Anot šio autoriaus, „krizės asmenybė“ užgimsta: „kai socialinė sistema bei jos kultūros karkasas greitai keičiasi ir kelia psichologinę baimę“; kai „senoji socialinės organizacijos forma griūva arba yra diskredituojama, o naujoji forma dar neatėjo į senosios vietą“³². Kitais žodžiais tariant, kai žmogus atsiduria sumaišties bruožais išmargintoje socialinėje organizacijoje. Anot V. Kavolio, „krizės asmenybė“ XX a. pabaigoje reiškėsi kur kas „grynesniu“ pavidalu, negu tai būta praėjusiais, ankstesniais laikais. Vargu ar šios mokslininko įžvalgos yra pasenusios. Atidžiau pažvelkime kad ir į tuos bruožus, kuriuos jis linkęs priskirti „krizės asmenybei“. Tai:

- „desocializuota sąmonė“;
- žemas vidinės integracijos laipsnis, susvetimėjimo jausmas, vertybinis blaškymasis;
- perdėtas dėmesys atsinaujinimo sąjūdžiams, arba jaunystei, arba mirčiai;
- apokaliptiškumas; „atsiradęs polinkis į vienas kitam prieštaraujančius veiksmus ar mąstymo tipus; taip pat tragiškojo teatro (arba koncepcijos, kad gyvenimas – tragiškas teatras) populiarumas“⁴³.

Štai tokiais ir panašiais bruožais, kurie puikiausiai tinka ir nūdienos charakteristikai, V. Kavolis piešia destabilizuotai visuomenei būdingą deformuotos asmenybės portretą.

3 Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, ALK, 1995, p. 11–12.

4 Kavolis, V. Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva. *Kultūros barai*. 1994, 7.

Kitoje vietoje jis teigia: „Dėl savo nepastovumo ir greito kūrybinės ugnies išblėsimo krizės asmenybei ypač sunku ilgėliau stabilizuoti save, atlikti pareigas visuomenei, dirbti kolektyvinį darbą.“⁵⁴ Esama pagrindo teigti: „krizės asmenybė“ visuomenėje gali užgimti ir įsitvirtinti kaip ilgų dešimtmečių produktas. Suprantama, kad ji visa savo elgsena, netgi pačia egzistencija prisideda prie tradicinės kultūros trapumo, prie dūlėjimo tos kultūros, kuri yra grindžiama humanizmo ir socialinio (ir tautinio) solidarumo principais.

Prof. V. Kavolio įvardintų bruožų sąvadą būtų galima tęsti. Na, kad ir apie asmens „delokalizaciją“, t. y. jo tapatybę maitinančias ir nunykstančias šaknis – apie gimtinę, organišką sąsają su klestėjusia prigimtinės kultūros tradicija nunykimą. Galima būtų kalbėti ir apie jau minėtą „įsigėrusį“ anarchistinį individualizmą ir taip toliau. Bet ne tai mums šiuo atveju svarbu akcentuoti. Svarbiau tai, kad V. Kavolio sukonstruota ir gana taupiais, bet turiniu talpiais kontūrais apibrėžta „krizės asmenybė“ verta rimto dėmesio tolesnio tos koncepcijos plėtojimo prasme. Gerbiamas profesorius sustojo, palikdamas erdvę savo sekėjų mintims. Juolab taip sakyтина, kad jo idėja taip ir liko nesusieta nei su konkretesne teritorija (šalimi), nei socialinio laiko atžvilgiu. Todėl šioje apžvalgėlėje pabandysime išplėtoti V. Kavolio pateiktą konstrukciją, ne tik labiau detalizuodami ir sustruktūrindami „krizės asmenybę“, bet ir siedami ją su šiandieninei Lietuvai būdinga socialinės organizacijos būkle.

Žinoma, konkretesnio vaizdumo dėlei išskirsime keletą tos asmenybės tipų. Gal tiksliau – potipių, kuriuos formuoja ar iškelia ne tik nūdienos lietuvių tautos gyvenimas, bet ir prieš tai vienų ar kitų aplinkybių paveikta, suformuota tautos kultūra. Suprantama, kad tai bus įsivaizduojamas, bet vienu ar kitu socialinės negalios laipsniu ryškiau paženklintas individas (asmenybė). Šiuo labiau teorinės įžvalgos atveju apsiribosime išskirdami ir apibūdindami penkis „krizės asmenybės“ tipus. Santykinai juos pavadinkime:

- tradiconalistu (etnokolektyvistu);
- pragmatiku (utilitaru);
- „simuliakru“ (simuliantu);
- marginalu;
- „užribio klasės“ atstovu.

Tokių skirstymų grindžiame politologinėmis, sociologinėmis, tautos tyrinėjimų žiniomis, magistrantų seminarais, taip pat ir grynai praktine patirtimi. Iš karto reiktų pasakyti, jog šių potipių nederėtų ieškoti grynuoju pavidalu. Suprantama: tas ar kitas „krizės asmenybės“ potipis gali būti priskirtinas konkrečiam, atskiram asmeniui. Bet gali būti asmuo ir su įvairių potipių „priemaišomis“. Kaip esti su žmogaus (kaip individo) psichologiniais tipais. Nerasime šimtaprocentinio sangviniko ar choleriko. Reikėtų taip pat pasakyti, kad „krizės asmenybė“ ir jos potipiai nėra kokio nors asmens, individo grynai asmeninis pasirinkimas, jo užgaida. Tai – socialinė duotybė, socialinė esatis.

Tradiconalistas (etnokolektyvistas)

Tai asmenybė, kuri iš esmės tebegyvena praeitimi. Kuri pripažįsta ir ilgisi tradicinių vertybių (tautinių, estetinių, dorovinių). Kuri ilgisi ankstesnių, gyvenimo patikrintų ir nusistovėjusių elgesio normų ir pan. Bet ši asmenybė praktiškajame gyvenime, kuris ją depresuoja, veikia jau deformuotai – nelabai tų vertybių ir bėpaiso. Tradicinių vertybių

pripažinimas, bet jų nepaisymas sukelia nuolatinį, atsinaujinantį vidinį, tokio asmens jėgas blaškantį konfliktą.

Jų sluoksnyje rasime nemažai buvusių tremtinių, kalinių, pagrindininkų ir šiaip idealizmu paženklintų asmenybių, kurios į pasaulį žvelgia per sustojusio laikrodžio rodyklės prizmę. Jų gretas papildo ir tie, kurie reguliariai lankosi bažnytinėse apeigose ir „piktinasi“ tais, kurie yra „išdavę Kristaus tikėjimą“.

Šis asmenybės tipas, siekdamas įveikti išgyvenamą susidvejinimo konfliktą, dar tebetiki mitologizuotais dalykais to, kas buvo, bet ko jau nebėra ir nebegali būti (kad ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didybė, prieškario Lietuvos aureolė; Daukanto, Basanavičiaus, Kudirkos ar Vyduo patriotinės misijos ir pan.). Žodžiu, ji tebetiki dar tarpukario Lietuvoje įtvirtintais metanaratyvais (didžiaisiais pasakojimais) ir gaudo dabartyje atsikartojančius jų aidus. Ji tvirtai laikosi nuostatos, kad yra privalu ir įmanu kurti vien tautiniu bendruomeniškumu alsuojančią kultūrą. Tokiai asmenybei ypač būdinga nusivylusiojo pozicija: „Aš ne už tokią Lietuvą kovojau... Ne tokios laukiau...“

Tradicionalisto-etnokolektyvisto sąmonėje keistai susipynę, suaugę tradiciniai lietuvių istorijos bei etnokultūros vaizdiniai su išgyventais sovietiniam laikotarpiui būdingais bendruomeniškumo ir tautinės ginties vaizdiniais. Šio potipio atstovas ilgisi, ko gero, ne pačių sovietinių laikų, bet tais metais jį supusio valstybinio paternalizmo. Jis ilgisi ir bendruomeninio sugyvenimo – to, kuriame organiškai buvo susipynęs tradicinis sodiečių bendruomeniškumas (grįstas talkomis, papročiais, šventėmis) su socialistiniu kolektyvizmu ir su gintimi ne tik nuo svetimųjų įtakos, bet ir nuo savojo kriminalinio pasaulio. Ši asmenybė, tebegyvendama tokia įsitikinimų ir jausmų paletė, erzina matydama dabartinį žmonių užsisklendimą, susvetimėjimą, anarchistinį individualizmą ir pan. Ji ir tautą tebeįsivaizduoja kaip praeitimi, bendruomeniškumu bei etnokultūrine simbolika sudytą sociumą – mitologizuoja jos įvaizdį.

Tradicionalistas-etnokolektyvistas į dabartį ir ypač į ateitį linkęs žvelgti su aiškiai reiškiamu nepasitikėjimu ir net priešišku. Tokia nuostata vienu ar kitu laipsniu bei adresatu maitina jo nepasitikėjimą šalies valdžia. Kaip žinome, Lietuvos gyventojai yra tarp tų europiečių, kurie būtent išsiskiria žymiai didesniu nuosimčiu tų, kurie linkę buruoti valdžią, priekaištauti jai už nepakankamą vakarietiškos demokratijos brandą. Nuvertindama dabartį ir joje sunkiau besiadaptuodama, ši asmenybė pati komplikuoja savo padėtį. Ji dėl savo konservatyvių ir aiškia savigny alsuojančių orientacijų yra nepajėgi palaikyti gyvybiškai lankstaus, konstruktyvaus dialogo su aplinkiniu pasauliu. Ir savo, ir tautos gyvenimą tradicionalistas (etnokolektyvistas) linkęs priimti ir išgyventi kaip nuolatinę dramą, kaip nesibaigiančią kovą su stichinėmis, nežinia kokio priešo – vidinio ar išorinio – besiveržiančiomis, nuolat atsinaujinančiomis, savo pavidalą keičiančiomis jėgomis.

Betgi... Atimkime šį „krizės asmenybės“ potipį iš „socialinio landšafto“ ir jo spalvinė gama pasirodys niuresnė...

Pragmatikas (utilitaras)

Tai priešinga ką tik aptartajam „krizės asmenybės“ potipiui asmenybė.

Jai būdingas atsiribojimas nuo bet kokių autoritetų ir autoritetingumo: tautinio, religinio, kultūrinio, dorovinio, politinio. Ir net nuo artimiausių jam žmonių. Multikultūralizmas – kaip globalizmo, kuris visa tai palaiko ir propaguoja, ideologinė kryptis, tokio tipo asmeniui yra artimesnis ir suprantamesnis nei nacionalinis patriotizmas – juolab

tautinis sąmoningumas. Jai būdingas ryškus polinkis: į savinaudą; į izoliavimąsi nuo bendruomeninio sutarimo ir intereso; į susvetimėjimą nuo etnokultūrinės tradicijos; į politinį bei dorovinį reliatyvizmą (idealų, moralinių principų išskydimą, gal net jų praradimą arba jų keitimą priklausomai nuo susiklosčiusios situacijos).

Ši asmenybė pasikliauja ir vadovaujasi instrumentiniu protu (apčiuopiamos naudos: materialinės, politinės, prestižinės ir pan. siekimu), taip pat ir kornukopiškumu (materialinių bei juslinių poreikių sureikšminimu). Pragmatikui (utilitarui) politiniai, doroviniai įsitikinimai ir net įgytas intelektas bei kvalifikacija yra įgiję vartojamąją vertę (t. y. įgavę perkamos-parduodamos prekės pavidalą). Žvelgiant iš ekonominės elgsenos vertinimo pozicijų, pragmatikas linkęs pateisinti ne tik mokesčių nemokėjimą – jis lengvai susitaiko ir su kyšininkavimo praktika. Tai valstybės pilietis pagal pasą, o ne pagal dvasią. Tokiais bruožais paženklintų asmenybių rasime verslininkų sluoksniuose, valdžios bei prie jos „prilipusiose“ įstaigose, biuruose. Deja, jų gausėja ir tarp studijuojančio jaunimo.

Pragmatikui (utilitarui), kuris išsiskiria chameleonizmo bruožais bei instrumenta-lumu (grynai praktiniu tikslingumu), nesunku užmegzti ryšius. Žinoma, geriausia su į save panašiais... Tačiau tie kontaktai grindžiami laikiniais ir savanaudiškais sandoriais. O jie bendrą žmogiškųjų ir apskritai socialinių santykių (ypač moralinių) sistemą daro nepatvarią, suaižėjusią. Šiam asmenybės potypiui ne tik svetimas, bet ir nesuvokiamas tradicinis bendruomeniškumas (ypač tas, kuris grindžiamas tautiškumu arba religingumu). Suprantama, kad šis tipas visada arba beveik visais atvejais bus linkęs palaikyti politikus, skelbiančius individo ar grupės laisves be nuorodos į pareigas, į priedermes žmonėms, bendruomenei, valstybei. Ką jau kalbėti apie priedermes tokiai „atgyvenai“, kaip tauta... Gausėjant šio „krizės asmenybės“ potipio individų lyginamajam svoriui, socialinė organizacija panašėja į iškorėjusį ir nepatvarų audinį.

...Atmintis atgaivino kadaise skaityto amerikiečių rašytojo fantastinio romano herojus – astronautus... Jie skrido į kažkurį žvaigždyną. Suprantama – ilgus dešimtmečius, gal šimtmečius. Galvą turėjo žmogaus, su smegenimis. Bet kūnas, kuris jas maitino, buvo mechaninis, robotizuotas. Pragmatikas (utilitaras) primena anuos astronautus... Bet, deja, be jų šiandieninė valstybė negalėtų egzistuoti...

Simuliakras (simuliantas)⁶

Tai „krizinės asmenybės“ potipis, kurio gilesnių šaknų galėtume ieškoti dar sovietiniame gyvenime, jo „psichologiniame“ arba mentaliniame palikime.

2012 m. rudenį Palangoje įvyko tarptautinė konferencija: „Šeima – tautos ir valstybės vertybė“. Nustebino anglų profesorės Pam Ricards pranešimas. Ji teigė, kad Didžiojoje Britanijoje įsigali tendencija, „kai jauni suaugę žmonės nenori ieškoti darbo ir bevelija likti tėvų namuose jų išlaikomi“. Anot pranešimo autorės, jau apie penktadalis 25–34 metų jaunimo gyvena su tėvais ir jų išlaikomi. 35–44 metų amžiaus grupėje tokių – kas penkioliktas.

Šis „krizės asmenybei“ santykinai priskiriamas simulianto potipis Lietuvoje, ko gero, „įdomesnis“ ir drąsesnis už savo „giminaitį“ Anglijoje. Pačiame fizinių jėgų žydėjime jis

6 „Simuliakro“ sąvoką vartojame dėl tos priežasties, kad ji geriau nei „simuliantas“ išreiškia kokybinių pokyčių tautos socialinėje organizacijoje pobūdį.

metai iš metų sugeba išsirūpinti bedarbio, o jei pavyksta – dar ir trečios grupės invalido pašalpą. Jie Lietuvoje skaičiuojami ne tūkstančiais, o dešimtimis tūkstančių! Ką jie veikia, globojami neturtingos, bet „humaniškos pozicijos“ besilaikančios valstybės?

O gal šiuo atveju žvilgsnį kreipkime ne vien į pačią valstybę, bet ir į jos atstovus – ženklią dalį korumpuotų valdininkų, kuriems irgi gali būti priskirtas „simuliakru“ būdingas bruožas... Šiuo atveju pamąstykime apie aibę išsigalvojamų programų, įvairių biurų ir direkcijų, be kurių ne tik visuomenė, bet ir pati valstybė (jas maitinanti) gyvuotų kaip gyvavus. Galima atsargiai užsiminti, kad čia minimas „krizės asmenybės“ potipis netgi profesionaliai rengiamas universitetuose, – jo atstovai gauna vadybininko, teisininko ir kt. diplomus. O nemaža jų dalis, įsidarbinę, kurpia niekam nereikalingus, tik bendrą sumaištį didinančius projektus, nuolatines jų pataisas.

Aišku, kad tų, kuriuos mes ženkliname „simuliakro“ ženklu, nemažai aptiksime „užribio klasės“ (apie kurią dar kalbėsime) sluoksnyje. Bet vis dėlto jų bus daugiau tarp jaunų, išsilavinimą įgijusiųjų. Šie – išradingesni, geriau žino įstatymų džiunglyną. Šie, kaip ir anie jų „giminaičiai iš užribio“, yra praradę paties darbo, kaip dorovinės kategorijos, supratimą. Nemaža jų – oficialiai užsiregistravusių (ar už tam tikrą pakišą užregistruotų) bedarbių dalis kartais verčiasi dėvėtų drabužių perpardavinėjimu, įvairiausių trumpalaikių įtartinų paslaugų teikimu, dedasi liaudies menininkais ir pan. Iš „simuliakrų“ formuojami ir „desantai į užsienį“ – nebūtinai visam laikui.

Minėjome, kad šis „krizės asmenybės“ potipis brendo dar sovietiniais metais. Na, o nūdienis „simuliakras“ brandinamas – pripažinkime – ne tik rūsčios konkurencinės rinkos, bet ir demokratinės politikos. Laikantis jos nuostatų, privalu didelės milijonines sumas skirti bedarbiams. O kaip tampama bedarbiu ir juo išsilaikoma – sąlygos ir taisyklės vargu ar kada nors taps skaidresnės.

Marginalas

Marginalumą šiuo atveju interpretuojame kaip asmenybės vertybinį negebėjimą turėti tvirtas orientacijas, elgsenos motyvų apibrėžtumą. Šio modelio asmenybės paplitimas susijęs su įprastos tradicinės kultūros nykimu, teisingiau – jos nuvertėjimu. Tačiau šio potipio asmuo dar nėra įsisavinęs ir supermodernaus pasaulio peršamų vertybinių nuostatų, elgsenos normų. Štai taip mūsų apibrėžtas „krizės asmenybės“ potipis, „išsprūdęs“ iš tradicinės kultūros rėmų, dar nesusugeba pritapti prie naujosios kultūros, modernių pokyčių prisodrintos aplinkos (kuri, kaip visada, taip pat yra kintanti). Kitais žodžiais tariant, tai asmenybė, besiblaškanti tarp tradicionalumo (konservatyvumo) ir modernumo (socialinių novacijų); tarp tradicinio bendruomeniškumo ir egocentristinio (anarchistinio) individualumo; tarp tradicinės socialinės kontrole apibrėžtosios erdvės ir atsiribojimo nuo bet kokių ženklėsės atsakomybės. Tai dezintegrali, pagrindinius gyvenimo orientyrus praradusi (o gal jų ir nesiekusi įgyti), į šizofreniškumą linkusi asmenybė; besiblaškanti, be pusiausvyros. Tai asmenybė, neturinti nei bent kiek ryškiau išreikštos savitesnės saviteigos, nei pilietiško pozicijos. Jai būdingas inertiškumas, apatiškumas, kitų nuomonės bei elgsenos mėgdžionė, orientyrų, autoritetų paieška ir tokių pat surastųjų nuolatinis praradimas.

Šis asmenybės potapis palyginti nesunkiai pasiduoda ne tik pašalinėms informacijoms įtakoms (pavyzdžiui, spaudos ar TV) ir ne tik politiniam blaškymuisi (kurį, tarkim, iš dalies demonstruoja „švytuoklinis“ elektoratas), bet ir kitoms negatyvesnėms (socialiniu požiūriu) įtakoms: alkoholizmui, narkomanijai, nieko neveikimui, „nepiktybiniam“ nusikalstamumui.

Marginals bene atviriau už kitus pesimizmu alsuojanti ir jį skleidžianti asmenybė. Jai, suprantama, dažniau nei kitiems, būdinga ir depresija. Šis asmenybės tipas – puikus masalas ne tik įvairiems „aiškiaregiams“ ar verslo avantiūristams. Tai masalas ir politikams populistams, demagoginėms jų programoms. Masalas ir savanaudiškiems, vienas kitą atpažįstantiems biurokratams, panašiams į vorus – rezgantiems savo kibius voratinklius...

„Užribio klasės“ asmuo

Šiuo atveju remiamės jau mūsų minėto R. Dharendorfo plačiai vartota „užribio klasės“ sąvoka. „Nerasime pramoninės visuomenės, – rašo šis mokslininkas, – kuri neturėtų atliekamos valkatų, elgetų ir dykaduonių grupės.“⁷⁵ Iš esmės čia kalbama apie mums iš „marksistinių laikų“ žinomą liumpeną. „Užribio klasės“ nariams (bene dramatiškiausiam „krizės asmenybės“ potipiui) priskirtini chroniškai alkoholikai ir narkomanai, vagys ir sąvadautojai. Taip pat, mūsų nuomone, ir tie, kurie yra praradę ne tik patį darbą, bet ir darbui atlikti būtiniausius įgūdžius: drausmės, ritmo, susiklausymo su bendradarbiais, su darbdaviais ir viršininkais ir pan. supratimą. Visi tie, kurie „darbuojasi“ šiukšlynuose, kurie viešai rausiasi šiukšlių dėžėse ir konteineriuose.

Manychiau, kad „užribio klasei“ teisėtai gali būti priskiriami ir tie, kurie su kaukėmis, „pasikinkę“ „Audines“, važinėja plėšti ir žudyti vienišų senukų...

Beje, „užribio klasės“ individo potipį puikiai nusako vadinamųjų socialinės rizikos šeimų ar asmenų sąvoka. Lietuvos kaimas politinių perversmų ir sprendimų (žinoma, įskaitant ir tuos sprendimus, kurie buvo priimti jau po Nepriklausomybės atkūrimo) buvo ir yra bene labiausiai niokojamas. Todėl tokių šeimų (pilnų ar nepilnų) kaime surastume daugiau nei miestuose. O ir juose dėl ekonominės krizės, dėl „šilumos“ kainų bei kitų priežasčių irgi pastebimai gausėja.

Šis „krizės asmenybės“ (teisingiau būtų sakyti – individo) potapis yra iškritęs iš įprastų, normaliai visuomenei, atskiroms teritorinėms bendruomenėms būdingo socialinių bei socialinių psichologinių santykių tinklo. Tokio tipo individai vos ne solidariai „sulipdo“ savąjį specifinį, kitų sunkiai įveikiamą santykių tinklą. Jiems tas tinklas tarnauja ne tik kaip deformuoto, normaliai visuomenei nebūdingo gyvenimo būdo fonas, bet ir kaip psichologinės savignyos nuo visuomenės, taip pat ir nuo valstybės kuklių pastangų normalizuoti jų gyvenimą (!) priemonė.

„Užribio klasei“ priklausantis asmuo, manau, be diskusijų priskirtinas socialinės patologijos reiškiniams. Jo egzistenciją ir sklaidą sustiprina dar ir dramatišką, ypač marginalinį laikotarpį išgyvenančios visuomenės narių susvetimėjimas; valdymo institucijų

7 Dharendorf, R. *Modernusis socialinis konfliktas: Esė apie laisvės politiką*. Vilnius: Pradai, ALK, 1996, p. 226.

biurokratinis šaltumas; žmonių dvasinę kultūrą palaikančių šaltinių (pavyzdžiui – Bažnyčios) nunykimas. „Užribo klasei“ priklausančių asmenų kategorija, jų skaičiaus sklaida – puikus kriterijus, kuris nusako pačios visuomenės ir valstybės nuosmukio laipsnį; kultūrinį bei civilizacinį jų negalavimą (neįgalumą).

„Krizės asmenybės“ sklaida ir jos reguliavimo šansai

Mūsų išskirti ir apibūdinti „krizės asmenybės“ potipiai toli gražu neišsemia panašių pastangų tipologizuoti žmogaus (šiulaikinės mūsų visuomenės nario) elgseną – tą elgseną, kuri vertintina kaip nukrypstanti nuo įsivaizduojamos normos. Kuri yra negatyviu įspaudu paženklinsi „tautos kūną“... Betgi šiuo atveju dera pastebėti ir tai, jog daugelis žmonių iš prigimties linkę būti eiliniaisi stipresniųjų komandos nariais; uoliais, įsisteikiančiais anų valios vykdytojais. Jie linkę slėptis už kitų nugaros ir, kaip atlygio, tikėtis iš jų malonių ir saugumo garantijų. Neteisinga būtų tvirtinti, jog visa tai – iš totalitarinės ar sovietinės sistemos. Šaknys gilesnės. Tai genetinis aidas, einantis iš istorijos. Manipulavimas šiuo aidu tebesitęsia. Tebesitęsia ir sąlygos, vedančios daugelį mūsų tautiečių taip elgtis. Žmogus išgyvena savo adaptavimosi prie kintančio pasaulio dramą.

Koks realybėje galėtų būti anksčiau išskirtų ir apibūdintų „krizės asmenybės“ potipių pasiskirstymas nūdienos lietuvių tautoje, Lietuvos visuomenėje? Žinoma, į tokio pobūdžio klausimą išsamesnį atsakymą galėtų duoti tokio pat jos tipologizavimo pagrindu grindžiamas empirinis sociologinis tyrimas. Bet panašaus tyrimo galimybės nūnai nėra jau tokios palankios. Pareikalautų nemažų sąnaudų. Problemos aiškumo dėlei pasikartosiu: vadinamieji psichologiniai individo tipai grynuoju pavidalu vargu ar pasitaiko. Dažniau – įvairūs „mišrūnai“. Koks nors tipas žmogaus elgesyje iš tiesų gali dominuoti, pavyzdžiui, choleriko. Bet bus ir priemaišų: sangviniko ar melancholiko. Lygiai tą patį galėtume pasakyti ir apie mūsų išskirtus „krizės asmenybės“ potipius. Šioje apžvalgoje jie grindžiami pažintinėmis teorinėmis konstrukcijomis. Bet, įdomumo dėlei, pasidalinsiu savo eksperimentu, atliktu su keliomis edukologinio profilio magistrantų grupėmis. Pabandėme modeliuoti „krizės asmenybės“ ir jos potipių apraiškas Lietuvoje. Tai buvo 2010–2011-ieji metai. Mano talkininkai „krizės asmenybės“ tipui buvo linkę skirti iki 35–40 % brandesnio amžiaus žmonių. Pabrėždavo pragmatiko (utilitaro), taip pat ir „užribo klasei“ priskirtino potipio augimo tendenciją. Pats bandymas tą problemą aptarinėti su magistrantais savaip nudžiugino – parodė jų aiškų polinkį į sociosofinio mąstymo erdvių plėtojimą. Jie pastebėjo ir tai, kad tradicionalistų (kolektyvistų) potipis išmiršta. Iš jaunosios kartos jį papildė tik retos grupelės. „Simuliakrų“ (simuliantų) potipio tada dar nebuvau „atradęs“. Jį sugalvojau tik rašydamas šias eilutes.

Šiaip, žvelgiant hipotetiškai, proporcijas ar santykį tarp anksčiau išskirtų ir apibūdintų vadinamosios „krizės asmenybės“ potipių lemia daugelis sąlygų. Visų jų aprašyti ar suminėti neįmanoma, apsiribosime tik keliomis pagrindinėmis.

Pirma: susiklostančios demografinių (amžiaus) grupių proporcijos. Tradicionalistų (etnokolektyvistų) bus gausiau vyresnio amžiaus, tarp jų – tam tikros žymios dalies intelektualų grupėse. Tuo tarpu pragmatikų arba utilitarų bus daugiau jaunimo bei vadinaujamųjų grynosios praktikos grupėse. Natūralu, kad intensyvi lietuvių emigracija įneša savas korektyvas, ko gero, savaip prilaikydama tradicionalistų nunykimą ir „išplukdydama“ ženkliai utilitarų dalį.

Antra: esmingai besikeičiančios individo socializacijos sąlygos. Regima gana aiški modulinės kultūros slinktis ir normatyviosios kultūros nunykimas. Tai skatina ne tik marginalaus potipio iškilimą. Šalies politinės organizacijos negalavimas, pagausinamas pasaulio civilizacijos negalavimais bei deformacijomis, plečia skaudulių skaudulį (plintantį tarsi užkrečiamoji liga) – „užribio klasės“ individų potipį.

Trečia: konstruktyvumo stokojanti ne tik valstybės tvarkymosi, bet ir žiniasklaidos praktika. Perdėtas, nesaikingas valstybės pragmatinių reikalų, vadinamųjų buitinių įvykių (dažniausiai negatyvaus pobūdžio) akcentavimas informacijos priemonėmis gausina ir marginalų, ir pragmatikų (utilitarų) gretas. Įsitvirtinusi viešosios nuomonės formavimo praktika daugelį savaime stumia nuo bendruomeninių prie grynai individualistinių, siauragrupinių orientacijų ir interesų sureikšminimo.

Ketvirta: aiškus (akis badantis) lietuvių tautos (nacijos) tvarumo ir valstybės integralumo (tautos ir valstybės vienio) plėtojimo strategijos stygius. Valstybės valdymo, jos organizavimo viršūnėse girdime ir regime iš esmės tik einamųjų ir tik ekonominio pobūdžio klausimų bei problemų aptarimą ir sprendimus (tarsi pati valstybė būtų gamybinio profilio UAB'as).

Penkta: regime gana akivaizdų negebėjimą pagauti, suvokti socialinio, ypač politinio veiksmo sukeltą atgarsį, aidą; negebėjimą išvelti susipynusius socialinių reiškinių bei procesų priežastinius tarpusavio ryšius ir jų trajektorijas ateityje. Tai pasakytina ne tik apie politines struktūras, bet ir mokyklų bei universitetų, apskritai – jaunosios kartos ugdomąjį darbą.

Išvardinti ir apibūdinti „krizės asmenybės“ potipiai šioje apybraižoje mūsų traktuojami kaip socialinė destrukcija. Bet tai gali būti traktuojama ir plačiau – kaip civilizacinės negalios produktas. „Krizės asmenybė“ susijusi su socialinio bei socialinio psichologinio pobūdžio įtampomis ir pati jas gimdo. Jos reiškiasi visose bei išimties socioetnosistemos (tautos ir valstybės) raiškos ar raidos erdvėse: politikoje ir versle, moksle ir švietime, socialinėje rūpyboje ir sveikatos apsaugoje, šeimoje ir darbovietėje. Pavyzdžiui, akivaizdu, jog tradiconalisto (etnokolektyvisto) ir pragmatiko potipių pažiūros, įsitikinimai ir net elgsena visada skirsis, netgi konfrontuos. Pasireišk papildomomis kliūtimis ne tik sąveikaujant, kai sprendžiamos kokios nors grynai praktinės problemos, bet ir paprasčiausiai – jiems bendraujant tarpusavyje (net tarp šeimos narių).

Kas ta „normatyvi“ asmenybė...

O ką gi apskritai galėtume laikyti normalia, *normaliam*, *visaverčiam civilizuotumui* (ir *egzistenciniam prasingumui*) *atstovaujančia asmenybe*? Toks klausimas, kaip ir į jį panašūs, reikalauja fundamentalaus paaiškinimo ir atsakymo. Pasitenkinsime pačiu lakoniškiausiu. Pirmiausia, tokiai asmenybei turėtų būti svetimas anarchistinis individualizmas ir servilizmas (įsiteikinėjimas kitam, stipresniam), chameleonizmas ir nesugebėjimas pasirūpinti *sacrum* dalykais (dvasinės kultūros plėtote). Civilizaciniu normatyvumu ženklinama asmenybė *neturėtų būti atitrūkusi nuo jos mąstymą bei elgseną įrėminančios etnokultūrinės tradicijos*. Beje, pastarojo akcento šiandien pasigendame iš valstybės institucijų. To akcento pasigendame ir iš vadinamosios visuomeninės (valstybinės), ir – ypač – iš privatizuotos žiniasklaidos.

Taigi, „normatyvi“ asmenybė vadovaujasi ne vien pragmatiniu tikslingumu; ne vien apčiuopiamos, išmatuojamos naudos siekiančiu protu. Jai lygiai taip pat rūpi ir dvasinio gyvenimo dalykai, žmonių bendrieji interesai, tarp jų – su tautos istorija ir su jos bei pasaulio kultūros likimu susiję dalykai. Kita vertus, tokia asmenybė yra pakankamai atvira ir modernizacijai, besikeičiančio pasaulio įtakoms – tiems reiškiniams bei procesams, kurie priskirtini objektyviajai duotybei. Trečia, jos saitai, tiksliau pasakius, – jos dialogas su artimiausia aplinka, taip pat ir su visu kintančiu pasauliu privalėtų būti rezonuojantis, t. y. ji pati turi nuolat keistis, tobulėti, neprarasti vientisumo. Ir, suprantama, – ji privalėtų pasižymėti sugebėjimu „gaudyti“ ir savo, ir kitų asmenų bei jų grupių vykdomų veiksmų sukeliamus, ypač šalutinius, nenumatytus padarinius.

„Normatyvi“ asmenybė privalėtų imti domėn ir savo, ir kitų neišvengiamą klystumą, t. y. pasižymėti suvokimu tos objektyvios duotybės, kad žmogaus pažinimo galios ir jo veiklos sąlygos yra ribotos. Kad žmogaus troškimai gali skirtis (ir skiriasi) nuo jo realiųjų veiksmų ir pan. Ir kad dėl tų ir panašių priežasčių ne tik atskiros žmogaus, bet ir organizuotų grupių veiksmai dažniausiai būna paženklinti nevisavertiškumo ženklu. Jeigu asmenybė pripažįsta štai tokias aplinkybes, jai lieka paskutinis ir lengvesnis žingsnis – privalomo konsensuso sąveikaujant, sugyvenimo su kitais būtinybės suvokimas ir jos realizavimas. Regis, būtent tokios kultūros ir mūsų visuomenės nariams, ir valstybę tvarkantiems politiniams dariniams bei valdžios institucijoms bene labiausiai ir trūksta...

Literatūra

Castells, M. *Tinklaveikos visuomenės raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.

Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, ALK, 1995.

Kavolis, V. Civilizaciniai procesai ir šandieninė Lietuva. *Kultūros barai*. 1994, 7.

Dharendorf, R. *Modernusis socialinis konfliktas. Esė apie laisvės politiką*. Vilnius: Pradai, ALK, 1996.

THE CASE OF THE NATION'S QUALITATIVE TRANSFORMATION: THE SPREAD OF THE SUBTYPES OF PSYCHOLOGICALLY DEFORMED PERSONALITY IN LITHUANIA

Romualdas Grigas

Lithuanian Academy of Sciences, Lithuania

Summary. *The article begins with a socio-political evaluation of nature, development and the role of national identity. The focus is put on the features of change and social deformations. The baseline for the developed theoretical construction is a concept of “crisis personality”, defined by Kavolis. The author of the article develops it further, makes it more specific by extracting the subtypes of the said personality that are present in the Lithuanian reality.*

These include the following: a traditionalist (ethnocollectivist); a modernist(utilitarianist); an outcast; a simuliacr; a person of an "outside class". Social portraits of these subtypes are defined. Exceptional attention is drawn to the determination of these subtypes and the conditions of their development.

Keywords: network society, nation, state, "crisis personality" and its subtypes.

Romualdas Grigas, Lietuvos mokslų akademijos narys emeritas, habilituotas socialinių mokslų daktaras, profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinė filosofija, socialinė antropologija, sociologija (socialinė organizacija, socialiniai procesai), lietuvių tautos socialinė organizacija ir jos sociodinamika.

Romualdas Grigas, Lithuanian Academy of Sciences, Fellow Emeritus, Habilitated Doctor of Social Sciences, Professor. Research interests: social philosophy, social anthropology, sociology (social organization, social processes), Lithuanian nation and its social organization's sociodynamics.